

ФІЛОСОФІЯ

УДК 371.13.37

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Здійснено філософський аналіз правових аспектів соціальної відповідальності особистості. Досліджено соціальну відповідальність в історії філософської думки. Обґрунтовано, що соціальна відповідальність на особистісному рівні стикається з правом. Показано взаємозв'язок юридичної відповідальності і соціальної відповідальності особистості.

Ключові слова: соціальна відповідальність, юридична відповідальність, право, діяльність, особистість, соціальний суб'єкт, суспільство.

Актуальність проблеми. Формування громадянського суспільства і правової держави нерозривно пов'язане з проблемою відповідальності взагалі та соціальної відповідальності зокрема. Нині актуальною є проблема правових аспектів соціальної відповідальності особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що, незважаючи на достатньо широке коло досліджень проблеми відповідальності (В. Андрущенко, І. Бойченко, О. Бондаренко, Л. Губерський, Л. Грядунова, Є. Головуха, Г. Заболотний, П. Симонова, В. Степаненко, А. Плахотний, О. Титаренко та ін.), соціальну відповідальність та її правові аспекти висвітлено ще недостатньо.

Метою статті є спроба проаналізувати соціальну відповідальність особистості, її співвідношення з юридичною відповідальністю і довести, що соціальна відповідальність тісно пов'язана з правом.

Виклад основного матеріалу. Основи відповідальності як соціального явища ми спостерігаємо вже в Античності. Так, у працях Платона було чітко сформоване питання про те, якою мірою людина свідомо і добровільно є творцем своїх учинків і якою мірою вона за них відповідає. Платон визнавав за людиною можливість вільного вибору і тим самим відповідальності за свої вчинки. Крім того, він побачив коріння відповідальності, які полягають у такому взаємозв'язку між людьми, який покладено на конкретну людину, визначальні обов'язки, виконання яких і характеризує її відповідальність.

Арістотель, у свою чергу, в праці «Никомахова етика» характеризував етику і політику як науки про діяльність, пов'язану з вільним вибором, котрий здійснює відповідальна за свої вчинки людина [1].

В епоху Середньовіччя розуміння відповідальності було пов'язано з ідеєю гріховності людини від народження, джерелом якої є Новий Заповіт. Слідуючи принципам всепрощення та милосердя, людина в змозі пронести тягар відповідальності за гріх першої людини та його спокутувати, результатом чого буде блаженне життя в іншому світі (А. Августин).

В епоху Відродження культивувалася ідея персональної відповідальності.

У філософії Нового часу найбільш яскраві приклади обґрунтування відповідальності знаходимо у працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Д. Юма. Так, Т. Гоббс використовував відповідальність у розумінні абстрактної відповідальності громадян, поєднаних «загальносуспільним договором», за дії своєї держави.

Засновник німецької класичної філософії І. Кант розглядав відповідальність з позицій «чистого розуму» і справжньою інстанцією відповідальності визнавав не державу, а підставу абсолютного морального закону. Цей абсолютний моральний закон втілюється в людській совісті. Отже, совість у Канта – це суб'єктивний принцип відповідальності, а його об'єктивною стороною виступає категоричний імператив – система суспільних цінностей як об'єктивний абсолютний моральний закон. Таким чином, загальний моральний закон вимагає, аби людина в усіх своїх вчинках брала на себе ризик самостійного рішення і відповідальність за наслідки свого вчинку [5].

Західна філософія кінця XIX–XX ст. характеризується плюралістичним підходом до аналізу відповідальності. Сучасні дослідники проблеми відповідальності (А. Агапов, К. Басін, К. Бельський, С. Гончарук, Ф. Жорін, В. Захарченко, А. Ноздрачов, М. Козюбра, Н. Петрицин, С. Лисенков, О. Лейст, В. Маліновська, О. Тітаренко) розрізняють її типи, види тощо [10, с. 36–37], наприклад юридичну відповідальність, моральну відповідальність, професійну відповідальність, соціальну відповідальність, теологічну відповідальність та ін. І тут треба сказати, що більш ретельно досліджуються юридична відповідальність у цілому та цивільно-правова відповідальність зокрема (А. Агарков, С. Алексєєв, Б. Антимонов, Г. Беякова, Д. Боброва, Т. Боднар, В. Борисова, А. Васильєв, В. Вітрянський, В. Грибанов, І. Жилінкова, О. Кохановська, Н. Кузніцова, В. Луць, В. Маліновська, Н. Петрицин, В. Тархов). Так, П. Рабинович розглядає юридичну відповідальність як закріплений у законодавстві і забезпечений державою обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали [9], тобто в такому розумінні юридична відповідальність пов'язується з примусом. Н. Петрицин зазначає, що не треба розглядати юридичну відповідальність як різновид

обов'язку. Правильно вважати, що обов'язок за деякими ознаками має подібність із відповідальністю, але визначати юридичну відповідальність тільки через обов'язок не треба. І автор пояснює це такими аргументами: по-перше, обов'язок, як і санкція, передує відповідальності; по-друге, саме за невиконання обов'язку може настати юридична відповідальність [7, с. 6].

На нашу думку, юридична відповідальність виникає тільки за наявності правопорушення, і залежно від видів правопорушень розрізняють і види юридичної відповідальності: кримінальну відповідальність, адміністративну відповідальність, цивільно-правову відповідальність, дисциплінарну відповідальність, матеріальну відповідальність, конституційну відповідальність.

Що стосується соціальної відповідальності, то, на наш погляд, вона є більш широким поняттям. Юридична відповідальність може розглядатися як вид соціальної відповідальності.

Дослідники соціальної відповідальності (Л. Грядунова, В. Малиновська, А. Плахотний, В. Хомич та ін.) вважають, що соціальна відповідальність виникає одночасно із суспільством. Її формування пов'язане з розвитком людини як соціальної істоти, суспільних відносин, коли поведінка особистості набуває суспільної значущості і тому починає регулюватися за допомогою соціальних норм. Соціальна відповідальність, за визначенням В. Хомича, – це складне суспільне відношення, що полягає у свідомо вольовому самообмеженні особою суб'єктивної свободи згідно з вимогами схвалюваного суспільством необхідності, а рівно в суспільному осуді пов'язаного з ним впливу на особистість, яка припустилася безвідповідальності у здійсненні суб'єктивної свободи [11, с. 26]. А. Плахотний пропонує багатопланову характеристику соціальної відповідальності. У праці «Свобода і відповідальність» він залежно від суб'єкта виділяє особисту і суспільну відповідальність. І якщо брати до уваги взаємозв'язок «суспільство – особа», то соціальна відповідальність, на його думку, – це соціальний механізм контролю, користуючись яким суспільство забезпечує узгодження особистих і суспільних інтересів, спрямовує поведінку людей у необхідне, суспільно корисне русло. Зворотний напрям цього зв'язку (від особи до суспільства) характеризує відповідальність як найважливішу моральну і соціально-психологічну якість особи. У цьому, на думку дослідника, виявляються об'єктивна і суб'єктивна сторони соціальної відповідальності.

А. Плахотний пропонує розподіляти соціальну відповідальність за способами регулювання і забезпечення (правова і моральна), а також у часовому вимірі, тобто відповідальність за минуле, за вже вчинене діяння – ретроспективна сторона, та відповідальність за майбутні дії – перспективна сторона. Він пропонує також класифікувати соціальну відповідальність за видами

соціальних ролей, кожній з яких притаманна своя форма відповідальності, а саме: політична, цивільна, партійна, виробнича, професійна, сімейна [8, с. 74].

А. Шобуров розглядає соціальну відповідальність як вольове соціально зумовлене ставлення суб'єкта до пануючих у суспільстві норм і цінностей, що виражаються у суспільному виборі суспільно значущого варіанта поведінки і його активній реалізації [14, с. 68].

Виходячи з означених підходів, можна стверджувати, що соціальна відповідальність на особистому рівні стикається з правом. Вона є правовою та державно-управлінською категорією, що відображає ціннісно-правовий аспект суспільних відносин. У соціальній відповідальності, на думку Д. Бернштейна, слід розрізняти два аспекти, два значення стосовно всіх соціальних норм: по-перше, відповідальність за виконання обов'язку, що передбачена соціальною нормою; по-друге, відповідальність за порушення такого обов'язку.

Відповідальність за порушення вимог соціальних норм означає обов'язок суб'єкта відповідальності взяти на себе негативні наслідки невиконання чи неналежного виконання вимог соціальної норми, тобто стати об'єктом осуду, об'єктом застосування заходів виправного впливу (зазнати їх з боку суспільства, держави, колективу, соціальної групи і т. д., і своїми діями відшкодувати, компенсувати заподіяну шкоду [2, с. 35–36].

Аналізуючи правові аспекти соціальної відповідальності, можна також зазначити, що у визначенні відповідальності у «Філософському енциклопедичному словнику» ми також знаходимо вихід на право. Відповідальність – це поняття, що характеризує міру відповідності поведінки особи, групи, прошарку, держави наявним вимогам, чинним суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам, співвідношення обов'язку і міри його виконання суб'єктом (особою, групою, класом) [10]. Крім того, якщо розглядати правові аспекти соціальної відповідальності, то можна стверджувати, що соціальна відповідальність є універсальним поняттям для всіх типів поведінки. Водночас залежно від обставин мотиви відповідальної діяльності можуть бути різними. Наприклад, для когось важливим є те, за що він відповідає; для когось – це те, перед ким він відповідає; для одних важливо, що їм загрожує за порушення; для інших – це усвідомлення суспільної необхідності певних дій; хтось бажає уникнути лише негативного оцінювання своїх дій, а хтось на перший план ставить результати своєї роботи.

Правовий аспект соціальної відповідальності виявляється і в тому, що вона стикається з юридичною відповідальністю, яку дослідники (Б. Назаров, А. Чирков) розглядають у ретроспективному та у позитивному аспектах. Наприклад, Б. Назаров характеризує позитивний аспект юридичної відповідаль-

ності як стимулятор необхідної, з точки зору інтересів суспільства і громадян, поведінки, виконання обов'язку, позитивних соціальних ролей, а не як наслідок порушення порядку [13].

Отже, позитивну юридичну відповідальність певним чином можна порівняти із соціальною відповідальністю і розглядати як один із її видів. Юридична відповідальність виникає у людей уже тоді, коли вона береться до виконання своїх обов'язків, а не тоді, коли не виконує їх чи починає діяти всупереч їм. Крім того, правовий аспект соціальної відповідальності полягає і в тому, що позитивна юридична відповідальність реалізується з двох боків: помірної – коли відповідальність виявляється через правомірну поведінку, і активного – коли відповідальність виражається через соціально активну діяльність.

При такому підході до соціальної відповідальності особистості ця відповідальність постає не тільки як соціальний обов'язок додержуватися соціальних норм залежно від соціального становища та виконання соціальних ролей особистості, а й як юридична відповідальність у разі невиконання обов'язку. Відомо, що суспільство являє собою закріплену взаємними правами та обов'язками сукупність людських індивідуумів. Основна частина цих відносин має правову форму, і тим самим забезпечується можливість примусового утвердження відповідних відносин між суб'єктами суспільних утворень. Отже, особливість суспільних вимог, передбачених правом, полягає у тому, що держава забезпечує можливість їх примусового здійснення у разі, коли суб'єкт, до якого звернені ці вимоги, не виконуватиме їх. Правовий аспект соціальної відповідальності, таким чином, формується у вигляді юридичних обов'язків у формі конкретних або загальних правовідносин [4, с. 26].

Висновки. З'ясування правового аспекту проблеми соціальної відповідальності особистості показує, що така відповідальність стикається з правом. Вона є правовою та державно-управлінською категорією, що відображає ціннісно-правовий аспект суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Сочинения : в 4 т. : пер. с древнегреч. / общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – С. 53–293.
2. Бернштейн Д. И. Правовая ответственность как вид социальной ответственности и пути ее обеспечения / Д. И. Бернштейн. – Ташкент : ФАН, 1989. – 145 с.
3. Вітковська І. М. Соціальна відповідальність: теоретичний аспект аналізу / І. М. Вітковська // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – № 948. – С. 45–48.
4. Грядунова Л. И. Социальная ответственность личности в условиях развитого социализма / Л. И. Грядунова. – Киев : Вища шк., 1979. – 132 с.
5. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; пер. с нем. Н. О. Лосского. – М. : Мысль, 1994. – 591 с.

6. Краснов М. А. Ответственность в системе народного представительства (методологический подход) / М. А. Краснов. – М., 2005.
7. Петрицин Н. Т. До питання про сутність юридичної відповідальності / Н. Т. Петрицин // Часоп. Акад. адвокатури України. – 2012. – № 14 (1). – С. 1–7.
8. Плахотный А. Ф. Проблемы социальной ответственности / А. Ф. Плахотный. – Киев : Вища шк., 1981. – 191 с.
9. Рабінович П. М. Теорія держави і права / П. М. Рабінович. – К. : Атіка, 2010.
10. Філософський енциклопедичний словник. – К., 2006. – 1279 с.
11. Хомич В. М. Социальная ответственность и право / В. М. Хомич // Право и демократия. – 1989. – № 2.
12. Чепульченко Т. О. Соціальна відповідальність: поняття та сутність / Т. О. Чепульченко // Вісн. Нац. техн. ун-ту України «Київський політехнічний інститут». Сер.: Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. пр. – 2010. – № 1 (5). – 142 с.
13. Чириков А. П. Ответственность в системе права / А. П. Чириков. – Калининград, 2006.
14. Шабуров А. В. Социальная ответственность личности и уголовное право / А. В. Шабуров // Вопросы совершенствования уголовно-правовых норм на современном этапе : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск, 1986.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ

Мануйлов Е. Н.

Осуществлен философский анализ правовых аспектов социальной ответственности личности. Исследована социальная ответственность в истории философии. Обосновано, что социальная ответственность на личностном уровне соприкасается с правом. Показана взаимосвязь юридической ответственности и социальной ответственности личности.

Ключевые слова: социальная ответственность, юридическая ответственность, право, деятельность, личность, социальный субъект, общество.

LEGAL ASPECTS OF THE PERSON RESPONSIBLE SOCIALNOY

Manuilov E. M.

Implemented philosophical analysis of the legal aspects of social responsibility of the individual. Studied social responsibility in the history of philosophy. It is proved, that the social responsibility on a personal level with the right touches. Shown vzaiomvnyaz legal responsibility and social responsibility of the individual.

Key words: social responsibility, legal responsibility, right, work, personality, social subject, society.

